

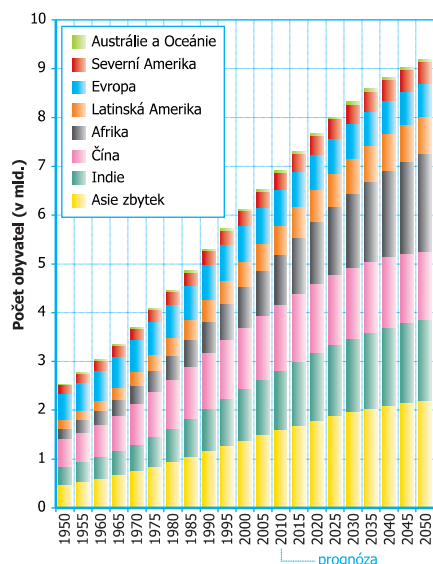
Populační vývoj světa aneb trocha statistických dat

Demografická tvář dnešního světa, počet a pohlavní a věková struktura jeho obyvatel, je odrazem populačního vývoje v minulosti a zároveň jedním z určujících prvků vývoje budoucího. Nic na tom nemění skutečnost, že svět, jak jej v současnosti vnímáme, se z demografického hlediska nalézá na prahu nové etapy vývoje, na počátku éry zásadních strukturálních změn. U většiny zemí byl proces demografické revoluce završen a u ekonomicky vyspělých zemí jsme mohli v uplynulých letech pozorovat další výrazné změny reprodukčního chování, označované souhrnně jako druhý demografický přechod. Pod přímým vlivem modernizačních procesů ve světě významně poklesla a dále klesá především celková úroveň plodnosti. Dlouhodobý výrazný pokles plodnosti způsobil, že intenzita porodnosti vyjádřená počtem narozených na počet obyvatel v globálním měřítku již dosáhla svého vrcholu. Souběžně s poklesem plodnosti jsme svědky trvalého prodlužování průměrné délky lidského života. Není proto divu, že svět a jeho obyvatelstvo za daných okolností začíná postupně stárnout. Demografické stárnutí světové populace bude procesem dlouhodobým a jeho dynamika v příštích letech bezesporu významně poroste. Časové parametry stárnutí budou záviset zejména na míře diferenciací podmínek a úrovně reprodukce a jejím budoucím vývoji, tedy na dalším průběhu globální modernizace.

Počet obyvatel a populační přírůstek

V posledních několika desetiletích jsme byli svědky strmějšího růstu počtu oby-

Obr. č. 1: Vývoj počtu obyvatel podle vybraných regionů, 1950–2050

Zdroj dat: <http://esa.un.org/unpp>

Obr. č. 2: Nejlidnatější státy světa, 2006 a 2050

SOUČASNOST (2006)			BUDOUCNOST (prognóza 2050)		
Poř.	Stát	Počet obyv. (v mil.)	Poř.	Stát	Počet obyv. (v mil.)
1.	Čína	1 311,4	1.	Indie	1 628,0
2.	Indie	1 121,8	2.	Čína	1 437,0
3.	USA	299,1	3.	USA	419,9
4.	Indonésie	225,5	4.	Nigérie	298,8
5.	Brazílie	186,8	5.	Pákistán	295,0
6.	Pákistán	165,8	6.	Indonésie	284,6
7.	Bangladéš	146,6	7.	Brazílie	259,8
8.	Rusko	142,3	8.	Bangladéš	231,0
9.	Nigérie	134,5	9.	Dem. rep. Kongo	183,2
10.	Japonsko	127,8	10.	Etiopie	144,7
11.	Mexiko	108,3	11.	Filipíny	142,2
12.	Filipíny	86,3	12.	Mexiko	139,0
13.	Vietnam	84,2	13.	Uganda	130,1
14.	Německo	82,4	14.	Egypt	125,9
15.	Egypt	75,4	15.	Vietnam	115,1
16.	Etiopie	74,8	16.	Rusko	110,3
17.	Turecko	73,7	17.	Írán	101,9
18.	Írán	70,3	18.	Japonsko	100,6
19.	Thajsko	65,2	19.	Turecko	90,5
20.	Dem. rep. Kongo	62,7	20.	Súdán	84,2
77.	Česká republika	10,3	105.	Česká republika	9,4

Zdroj dat: 2006 World Population Data Sheet

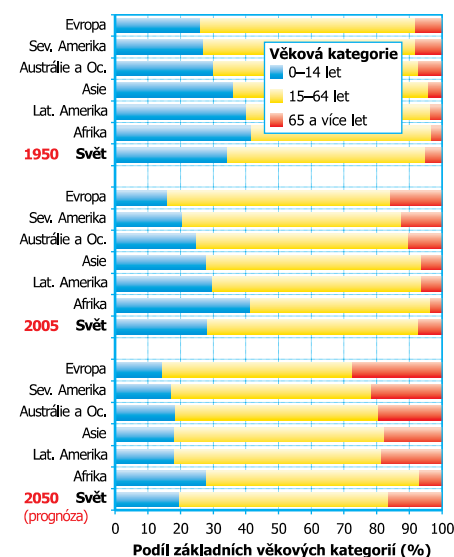
vatel než kdykoliv předtím – na počátku 19. století žila ve světě asi jedna miliarda obyvatel, dvou miliard bylo dosaženo ve dvacátých letech 20. století, tři na počátku let šedesátých ... a na zdvojnásobení tohoto počtu obyvatel stačilo necelých čtyřicet let; šesti miliard obyvatel se svět totiž dočkal v roce 1999. Populační experti OSN odhadují, že do konce roku 2050 se světové obyvatelstvo rozroste o další dvě až tři miliardy lidí, a to především v důsledku poměrně vysokých přirozených přírůstků dosahovaných dodnes v řadě afrických, asijských a latinskoamerických zemí.

Vysoké populační přírůstky ve světě byly a jsou spojeny s průběhem zásadních změn v reprodukčním chování obyvatelstva, které vyvolal hospodářský a sociální rozvoj v 19. a 20. století. Přechod od vysokých k relativně nízkým intenzitám dílčích reprodukčních procesů nese obecné označení demografická revoluce. Historie tohoto globálního procesu se odvíjí od konce 18. století, kdy se objevily jeho první projevy ve Francii. V průběhu 19. století se pak demografická revoluce rozšířila do dalších vyspělých zemí. Populace rozhodující většiny rozvojových zemí však na cestu těchto inovačních změn nastoupily až po druhé světové válce. Proto se řada z nich doposud nachází ve fázi relativně vysokého populačního přírůstku. Mezi země s nejvyšším přírůstkem obyvatel dnes patří zejména státy subsaharské Afriky, Blízkého východu a Arabského poloostrova, kde míra přírůstku dosahuje hodnot kolem 3 % ročně. Na druhé straně některé země bývalého Sovětského svazu a východní Evropy postihuje v současné době populační úbytek, který leckdy dosahuje až 0,5 % za rok z celkového počtu obyvatel.

Věková struktura obyvatelstva

Vývoj celkového počtu obyvatel je velmi těsně spjat také s jejich pohlavím a věkovým složením. Věková struktura dnes již prakticky všech populací je determinována nejen výchozí věkovou strukturou

Obr. č. 3: Změny podílů základních věkových kategorií obyvatelstva podle regionů, 1950, 2005 a 2050

Zdroj dat: 2006 World Population Data Sheet

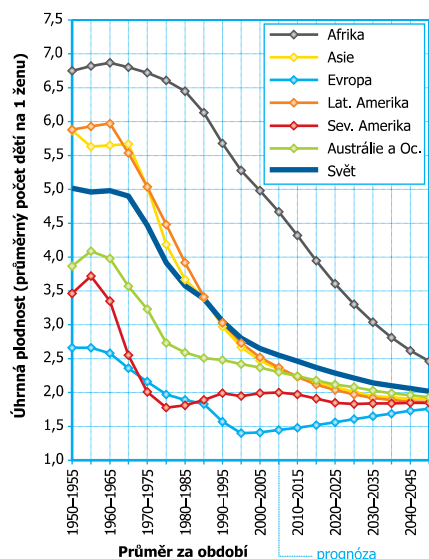
obyvatel a odpovídající strukturou a úrovní plodnosti a úmrtnosti, ale též rozsahem a strukturou migračních pohybů. V demografii se obvykle rozlišují tři základní věkové kategorie obyvatelstva – předproduktivní (0–14 let), produktivní (15–64 let) a poproduktivní (65 a více let).

Většina rozvojových zemí se aktuálně vyznačuje tzv. progresivním typem věkové struktury svých obyvatel, v níž nejvyšší zastoupení má předproduktivní složka. Naopak vyspělé státy se vyznačují tzv. stacionárním, či dokonce regresivním populačním typem věkového složení obyvatel, v němž nejmladší věková složka velikostně ustupuje především produktivní a stále více také poproduktivní složce obyvatelstva. Právě zvyšování podílu starších osob a zmenšování relativní velikosti dětské složky populace je jedním z hlavních projevů procesu stárnutí obyvatelstva. Demografické stárnutí se tak postupně stává významným sociálně-ekonomickým a do jisté míry i politickým problémem

ČÍSLO HOVOŘÍ

Obr. č. 4: Vývoj úhrnné plodnosti podle regionů, 1950–2050, pětileté průměry

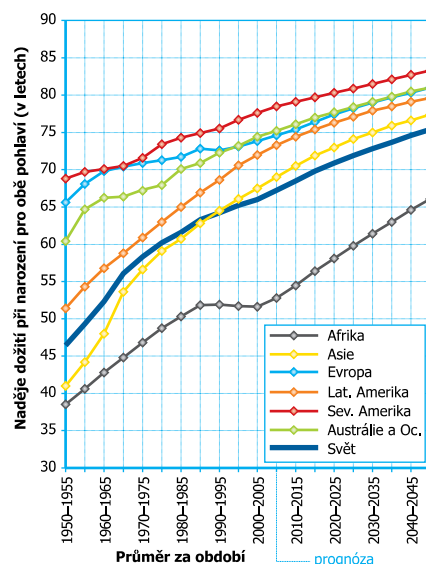
Zdroj dat: <http://esa.un.org/unpp>

vyspělých států, na jehož řešení – či spíše schopnosti vyrovnat se s jeho důsledky – bude přímo záviset další rozvoj těchto zemí. Stárnutí obyvatelstva se však v nepříliš vzdálené budoucnosti nevyhne ani rozvojovým zemím. Bude postupovat jak s pokračujícím poklesem porodnosti, tak zejména s přežíváním do seniorského věku stále početnějších generací narozených po druhé světové válce.

Plodnost a porodnost

Úroveň plodnosti a porodnosti v jednotlivých zemích světa vykazuje značné rozdíly, neboť ji ovlivňuje celá řada sociálních, ekonomických, kulturních, politických a koneckonců i demografických faktorů. Vysoká porodnost je typická především pro země subsaharské Afriky a Arabského poloostrova, pro něž je charakteristický vysoký podíl potenciálních matek v populaci a neméně vysoká míra úhrnné plodnosti (5 až 8 živě narozených dětí na jednu ženu). Nejnížší počet dětí se aktuálně rodí v zemích východní Evropy a ve vyspělých státech jihovýchodní Asie, kde se hodnota úhrnné plodnosti již několik let pohybuje pod hranicí 1,3 dítěte, přičemž náhradová míra reprodukce, která je v dlouhodobé perspektivě nezbytná k zajištění prosté obměny obyvatel, odpovídá v těchto populacích přibližně hodnotě úhrnné plodnosti ve výši 2,1 živě narozeného dítěte.

Obr. č. 5: Vývoj naděje dožití při narození podle regionů, 1950–2050, pětileté průměry

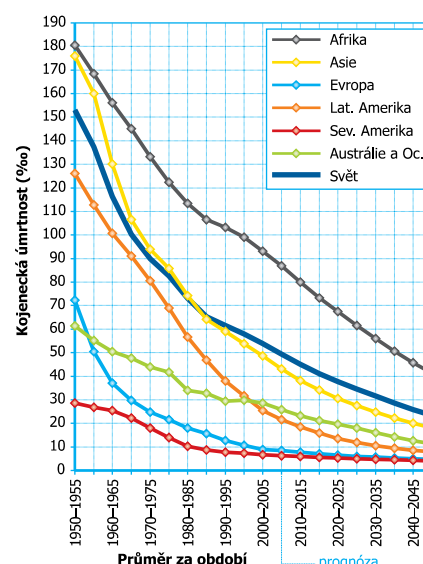
Zdroj dat: <http://esa.un.org/unpp>

Úmrtnost

Úmrtnostní poměry jednotlivých zemí mohou být také velmi odlišné. Úroveň úmrtnosti je totiž závislá zejména na epidemiologické situaci a kvalitě a dostupnosti zdravotní péče, výraznou roli hraje rovněž životní styl příslušníků dané populace. Naděje dožití při narození (střední délka života) ve světě dlouhodobě roste. V některých vyspělých zemích se v současné době lidé dožívají věku v průměru vyššího než 80 let. Nejdéle žijí obyvatelé Japonska – průměrně asi 82 let. Stále však existují státy, kde naděje dožití při narození je v porovnání s Japonskem poloviční nebo dokonce nižší, jako například některé země na jihu Afriky, kde střední délka života dosahuje hodnot pouze mezi 35 a 40 roky. Vysoká úroveň úmrtnosti v afrických zemích je spojována zejména s velmi vysokým výskytem (prevalencí) nemoci AIDS.

Další důležitý ukazatel úmrtnosti a zároveň významné kritérium dosažené úrovně sociálně-ekonomického rozvoje každého státu představuje míra kojenecké úmrtnosti. Mezi státy s nejvyšší kojeneckou úmrtností se v současné době řadí Afghánistán a státy centrální Afriky, kde hodnota tohoto ukazatele přesahuje hranici 100 ‰, tedy více než 100 dětí zemřelých v průběhu prvního roku života z každého tisíce živě narozených. Na druhém konci pomyslného žebříčku se nachází Japonsko, některé

Obr. č. 6: Vývoj úhrnné kojenecké úmrtnosti podle regionů, 1950–2050, pětileté průměry

Zdroj dat: <http://esa.un.org/unpp>

země severní a západní Evropy a také Česká republika s úrovní kojenecké úmrtnosti oscilující kolem hodnoty 3 ‰.

Závěr

Demografická tvář světa se za uplynulých dvě stě let, a zejména pak v posledním půlstoletí výrazně změnila. Extenzivní formy reprodukce, kdy se rodilo mnoho dětí, ale věku dospělosti se dožívala pouze menší část z nich, byly nahrazeny formami intenzivními, kdy k plné záměně rodičů generací jejich dětí stačí, aby přivedli na svět v průměru jen o něco více než dva potomky. Přes doposud poměrně značnou rozrůzněnost demografických struktur i populačního vývoje jednotlivých zemí světa můžeme v současných změnách pozorovat některé univerzální tendence – zejména pokles porodnosti a prodloužování lidského života. Ty postupně povedou k intenzifikaci procesu stárnutí, a tedy k dalšímu poklesu reprodukčního potenciálu světové populace. Pokles reprodukčního potenciálu bude podle prognostických odhadů OSN natolik výrazný, že ve druhé polovině 21. století dojde v celosvětovém měřítku k zastavení populačního růstu a následně počet obyvatel světa začne klesat.

Boris Burcin, Tomáš Kučera,
Luděk Šídlo,
PřF UK v Praze,
prognostici@gmail.com

ZDROJE DAT:

2006 World Population Data Sheet. Population Reference Bureau, <http://www.prb.org/pdf06/06WorldDataSheet.pdf>
CIA – The World Factbook 2006, <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>
UN World Population Prospect: The 2006 Revision, <http://esa.un.org/unpp>

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Vyberte některé státy/regiony, které již prošly tzv. demografickou revolucí, a státy, které se naopak stále nalézají v některé z jejích jiných fází.
2. Jak byste zhodnotili současný demografický obraz České republiky v kontextu celkového populačního vývoje světa?